

СУРХОНДАРЁ СУР ҚОРАКЎЛ ЗОТЛИ ҚЎЙЛАР ГЕНОФОНДИНИ САҚЛАШ ВА ТИКЛАШНИНГ СЕЛЕКЦИОН-ГЕНЕТИК УСУЛЛАРИ

**Омонов Маматқобил Исмоилович Термиз давлат университети доценти,
биология фанлари доктори**

Анотация: Мақолада дунё иқлим ўзгаришларининг кескинлашуви ва табиий ландшафтлар бузилиши жаҳон миқёсида уй ва чорва ҳайвон зотлари генофондининг кескин қисқариши ва айрим зотларнинг бутунлай йўқолиб кетишига ҳамда халқаро мўйна бозорида тенгсиз саналган сур, кўк ва қора рангли қоракўл терилари етказиб берувчи қоракўл зотли қўйлар генофонди ва маҳсулдорлигининг пасайишига сабаб бўлаётганлиги келтирилган.

Калит сўзлар: генофонд, молекуляр-генетик, бренд, оригинал, морфо-биологик, линия, кросс, пигмент, гомоген, гетероген, завод типи.

Аннотация: В статье представлены, что глобальное изменение климата и деградация природных ландшафтов привели к резкому сокращению генофонда домашних животных и порода скота во всем мире и полному исчезновению некоторых пород, а также снижению генофонда и продуктивности каракульских овец, понижают качества каракульских шкурок.

Ключевые слова: генофонд, молекулярно-генетический, бренд, оригинал, морфо-биологический, линия, кросс, пигмент, гомогенный, гетерогенный, заводские типы.

Annotation: The article shows that global climate change and natural landscape degradation have led to a sharp decline in the gene pool of domestic and livestock breeds worldwide and the complete extinction of some breeds, as well as a decline in the gene pool and productivity of karakul sheep caused.

Keywords: gene pool, molecular-genetic, brand, original, morpho-biological, line, cross, pigment, homogeneous, heterogeous, plant type, grading.

Бугунги кунда дунёда иқлим ўзгаришларининг кескинлашуви ва табиий ландшафтларнинг бузилиши тирик мавжудодлар хилма-хиллигининг камайишига шу жумладан, уй ва чорва ҳайвон зотлари генофондининг кескин қисқариши ва айрим зотларининг бутунлай йўқолиб кетишига сабаб бўлмоқда. Шу боис, жаҳонда барча турдаги уй ва чорва ҳайвон зотлари хилма-хиллигини аниқлаш, камайиб ва йўқолиб кетаётган зотлар генофондини сақлаб қолиш долзарб муаммолардан бири ҳисобланмоқда. Айниқса, халқаро мўйна аукцион бозорида тенгсиз саналган сур, кўк ва қора рангли қимматбаҳо қорақўл терилари етказиб берувчи қўй зотлари генофондини сақлаш ва кўпайтириш долзаблигича қолмоқда.

Бу борада молекуляр-генетик усуллар ёрдамида қимматли ва ноёб қорақўл зотли қўйлар генофондини сақлаш усулларини ишлаб чиқиш, камёб ва йўқолиш арафасида турган зотларини асраб қолиш, кўпайтириш, жаҳон мўйна бозор талаблари асосида қорақўл терилари сифатини яхшилаш ва такомиллаштириш борасида устувор йўналишлардаги илмий-тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади.

Маълумки, мамлакатимиз иқтисодиётида қорақўлчилик халқ хўжалигининг муҳим тармоқлардан бири ҳисобланиб, озиқ-овқат саноатига гўшти, сут, енгил ва чарм саноатига жун ва қўй териси, тибийёт соҳасига қоринча ферменти ҳамда жаҳон халқаро мўйна бозорига ноёб ва антиқа, қимматбаҳо нархларда ҳарид қилинадиган қорақўл терилари етиштириб беради.

Ўзбекистон ўтган асрнинг 70–90 йилларида Марказий Осиёда 20 дан ортиқ давлатларга соф зотли қорақўл зотли қўйлар ҳамда халқаро мўйна бозорига юқори сифатли қорақўл терилари етказиб берувчи йирик экспортёр давлат сифатида дунёга танилиб, “Ўзбекистон Бухоро - қорақўли” брендини қўлга киритиб келган.

Лекин, дунё давлатларида бўлгани сингари мамлакатимизда ҳам кейинги 30 йил давомида турли сабабларга кўра юқори маҳсулдор соф зотли

қорақўл қўйлари генофонди, насл салоҳияти ва маҳсулдорлиги кескин камайиши баробарида, ташқи бозорлар учун етиштирилаётган қорақўл терилари сифати жаҳон стандарти талабларига жавоб берасдан қолмоқда [4.]

Шу боис, Ҳукуматимиз томонидан кейинги тўрт йил давомида мамлакатимизда қорақўлчилик тармоғини тубдан ислоҳ қилиш, соҳани тиклаш ва ривожлантириш борасида аниқ ва комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида¹ «...наслчиликни ривожлантириш, наслчиликда илмий-тадқиқот ишларини жорий этиш; чорвачиликнинг озуқа базасини яратиш...» вазифалари белгилаб берилган.[1].

Бинобарин, қорақўл зотли қўйлар ўзига хос қимматли биологик хусусиятига эга бўлиб, кескин ва ноқулай об-ҳаво иқлим шароитига чидамлилиги, ўсимлик қоплами сийрак ва қурғоқчилик бўлган йилларда каммаҳсул яйловлардан ўзига зарур кунлик озуқасини топиш ҳамда ёзнинг жазирама иссиқ ва қишнинг қаҳратон совуғига бардошлилиги билан ажралиб туради.

Шу боис, мамлакатимизнинг турли хил географик ва экологик ҳудудий иқлим шароитларидан келиб чиқиб, қорақўл зотли қўйлар ҳар бир чўл ва дашт ҳудудларининг ўзига хос шаротларига тўлақонли мослашган ҳолда ўсиб ривожланади ва қимматбаҳо маҳсулот етиштиради. Таъкидлаш жоизки, қорақўл терилари сифати ва унинг қимматли белгилари ўз навбатида қўйлари боқиладиган яйлов ҳудудлари экологик иқлим шароити ва ўт-ўланларнинг хилма-хиллиги, озуқабоплиги, тўйимлилиги ва таркибига бевосита боғлиқдир.

Мамлакатимизда сур рангли қорақўл зотли қўйлар Қарақалпоғистон Республикаси, Бухоро ва Сурхондарё вилоятларининг чўл ва тоғ олди ҳудудларида кўпайтирилиб, етиштирилаётган сур терилари сифати жиҳатидан Бухоро, Қорақалпоқ ва Сурхондарё сур типларига ажратилади.

1

Сурхондарё вилоятининг Қумқўрғон тумани, “Боботоғ-сури қоракўлчилик” МЧЖ хўжалигида Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти ва Термиз давлат университетининг тадқиқотчи олимлари ҳамкорлигида олиб борилди.

Айнан Сурхондарё сурининг яратилишга назар ташласак, профессор Н.С.Гигинейшвили томонидан гомоген, яъни ўхшаш белгилари бўйича бир хил жуфтлаш натижалари туфайли вужудга келган. Демак, рангбарангликлар бўйича энг самарали жуфтлаш бу гомоген жуфтлашдир.

Бизнинг тадқиқотларимизда Сурхондарё сур қоракўл зотли қўйларни рангбарангликлар кесимида гомоген жуфтлаш орқали рангбарангликларнинг авлоддан - авлодга ирсийланиш натижалари ўрганилди.

1-жадвал.

Сурхондарё сур қоракўл зотли қўйларни гомоген жуфтлашда сур рангбарангликларнинг наслдан-наслга берилиши хусусиятлари, %

Жуфтлаш варианти	Ҳисобга олинган қўзилар	Сур қўзилар тери рангбаранглиги				
		платина	янтарь	бронза	антрацит	бошқа
Пл. х Пл.	40	71,6	7,9	7,5	10,0	3,0
Ян. х Ян.	40	14,1	68,5	4,7	12,4	0,3
Бр. х Бр.	40	10,9	13,7	71,5	2,6	1,3
Ан. х Ан.	40	-	3,6	-	92,1	4,3

Изоҳ: Пл. - платина, Ян. - янтарь, Бр. - бронза, Ан. - антрацит.

Жадвал маълумотларидан таъкидланадики, платина сур қўчқорлар билан платина сур совлиқлар гомоген жуфтлаштирилганда наслида платина сур қўзилар 71,6% ва 28,4% бошқа сур, янтарь билан янтарь сур қўйларни жуфтлаштирилганда янтарь сур 68,5% ва 31,5% бошқа сур, бронза билан бронза вариантыда бронза сур-71,5% ва 28,5% бошқа сур, антрацит сур

кўйлар гомоген жуфтлаштирганида антрацит сур - 92,1% ва 7,9% - бошқа сур рангли кўзилар олинди.

Хулоса. Сурхондарё сур қорақўл зотли кўйларни гомоген жуфтлаштириш ўз навбатида ота-она жуфтликларидаги қимматбаҳо сур рангбарангликларининг наслдан-наслга ўтишини ва авлодларида мустаҳкамланиб боришини таъминлаши баробарида, унинг ирсийланиш коэффицентини оширади ҳамда камайиб бораётган ва йўқолиш арафасида турган ноёб ва антиқа рангбарангликларни тиклаш, сақлаш ва юқори маҳсулдор сур кўйлар генофондини кўпайтириш имкониятини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.

2. Ўзбекистон Республика Президентининг 2019 йил 16 августдаги “Қорақўлчилик тармоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4420-сонли Қарори. www.lex.uz

3. Ўзбекистон Республика Президентининг 2020 йил 2 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида Пиллачилик ва қорақўлчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-6059-сонли Фармони. www.lex.uz

4. Арипов У.Х., Алиев Д.Д., Омонов М.И., Нарзуллаев Х. Методические рекомендации по сохранению генофонда каракульских овец Сурхандарьинского сура. Самарканд.: 2017, 28 б.

5. Гигинейшвили Н.С. Успехи и задачи цветного каракулеводства //Журнал Каракулеводство. Ташкент, 1979. –Вып. X1. – С. 35-36.

6. Омонов М.И. Проблема сохранения и использования генофонда овец каракульской породы // Журнал. Актуальные проблемы современной науки., Москва, 2019. –№ 4 (107). –С. 192–194.

7. Омонов М.И. Изучение взаимосвязь между смушковой и шерстной продуктивностью каракульских овец // Актуальные научные исследования в современном мире: VIII Международный журнал. - Украина, 2015. -№ 8. - Часть- 6. -С. 414 - 421.